

Larysa Vakhnina

National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

ORCID: 0000-0002-1030-7140

Усні сповіді біженців від російсько-української війни як фольклорний та історичний матеріал

Oral Confessions of Refugees from the Russian-Ukrainian War as Folklore and Historical Material

Abstract

The article is devoted to new research on the cultural adaptation processes of Ukrainian refugees in Poland using their questionnaires and records of oral testimonies about their experiences. Human confessions have become valuable material for folklorists, ethnologists, and historians, so their documentation as archival sources is important. The studies use a comparative method of analysing the collected texts. Attention will be paid to using human confessions as source material reflecting the Ukrainian mentality, folk traditions, and national identity. A joint Ukrainian-Polish project will be presented between the Rytsky Institute of Modern and International Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences.

Keywords: oral confessions, testimony, refugees, Russian-Ukrainian war, identity.

Метою дослідження є аналіз документальних свідчень очевидців російсько-української війни, які було зафіксовано під час розмов з українськими біженцями в Польщі та Угорщині протягом 2022 року. Зафіксовані матеріали є відображенням змін у суспільній свідомості, бачення через конкретні людські долі зрізу сучасної історії українського народу.

Наукова новизна полягає у введенні до наукового дискурсу нових его-документів, міждисциплінарному підході до їх розгляду, людських свідчень, які можна розцінювати і як его-документальні твори, історичні факти та фольклорні наративи.

Методи дослідження: компаративний, соціо-культурологічний, текстологічний.

За словами відомої літературознавиці, професорки Варшавського університету Валентини Соболев, саме „...розмови, або «дискурси», питома вага яких значна в цілому діарії, тут відіграють особливу роль”¹.

На прикладі щоденника Пилипа Орлика дослідниця відтворює та аналізує розмови, що відбувалися між видатним українським гетьманом та його сином після 9-річної розлуки. Це засвідчує надзвичайну цінність документальних свідчень в усі часи. Тому, особливо сьогодні, розмови з різними людьми, які пережили початок російсько-української війни та змушені були виїхати за межі батьківщини, стають джерелом інспірації для науковців. Вартісною є кожна документальна фіксація, що може бути використана також у наукових студіях. Особлива увага має надаватися обставинам ведення розмови з респондентом, характеристикі особи очевидця подій та самій усній оповіді. У фольклористичному дискурсі дослідники завжди надавали важливого значення виконавству того чи іншого твору та особі виконавця². Тому, на нашу думку, сповіді українських біженців **можуть стати** для сучасної гуманітаристики цінним фактологічним джерелом.

Перша зустріч та розмова з вимушеними біженцями з України відбулася в середині березня 2022 р. Це були чоловік та

¹ V. Sobol, *Ab imo pectore. Do 350-richchia zasnovnyka ukrainskoi emihracii v Yevropi Pylypa Orlyka (1672–1742) ta 320-richchia pochresnyka Mazepy, feld-marshala Francii Hryhora Orlyka (1702–1759)* [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. Walentyna Sobol, t. 9, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022, s. 93.

² O. Britsyna, *Ukrainska usna tradytsiina proza: pytannia tekstolohii ta vykonannia*, Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnolohii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy, Kyiv 2006, s. 146.

жінка похилого віку з Харкова, з якими вдалося познайомитися в автобусі, яким їхали зі Львова до Кракова. Чоловік виявився відомим енергетиком. У Харкові, за його словами, не можна було більше залишатися, бомбардування було цілодобовим, знищено історичний центр міста, університетські корпуси, житлові квартали, зоопарк.

Кінець лютого та початок березня 2022 р. був найтяжчим випробуванням для народу всієї України. Вокзал у Кракові, переповнений людьми. Польські волонтери, які намагалися всім допомогти. Переважно це молодь. Лунають оголошення про новий поїзд для біженців на Берлін. У Польщі до українців особливо тепле ставлення більшості громадян, які намагаються надати свою допомогу, хто чим зможе. Люди приходять на вокзали цілими родинами, приносять воду, бутерброди, тістечка для дітей, забирають до себе на проживання. Волонтерський рух набув у Польщі нового змісту як важлива діяльність для допомоги Україні й українцям. Майже кожен поляк відчуває в собі в ці страшні для України дні потребу надати підтримку українцям. Кошти на це збираються в багатьох продовольчих магазинах. Українська мова лунає сьогодні у Варшаві майже на кожній вулиці. У старому місті почула розмову кількох жінок, одна з яких ледь пересувалася з палицею та розповідала, як вона пішки переходила кордон. Вражає терплячість цих людей, адже дехто ще на початку війни стояв у чергах до 15 годин. Вони змушені були тікати від війни разом зі своїми дітьми.

Перебуваючи в Польщі, ми мали змогу провести розмови з людьми, які виїхали з різних регіонів України. Їхні обличчя, які, незважаючи на пережите, не втратили своєї гідності й навіть почуття гумору, надовго залишаються в пам'яті... Одна молода жінка з Ірпеня розповідала, як вона врятувала своїх трьох котів. З ними вона була на платформі вокзалу цього міста, коли почалися обстріли. Жінка розповідала: „Снаряди падали поряд з нами, людей встигли вивезти з платформи, на наших очах було знищено будинок Ірпінського вокзалу”. Їй пощастило вижити та дістатися евакуаційними потягами до Польщі, без речей, із

трьома котами. У Варшаві один чоловік їй оплатив на 3 тижні готель. Не знаю, як далі склалася її доля. Головне, що вона, незважаючи на втрати, раділа, що залишилася живою і знайшла підтримку та розуміння в іншій країні.

Її землячка з Ірпеня вивезла двох песиків: „Без них я б нікуди не поїхала”. Слід сказати, що всі наші респонденти в цій страшній ситуації зберегли свою людяність. Кожна з жінок ніби випромінювала тепло. Пані з песиками намагалася допомагати всім у потязі разом зі своїм чоловіком.

Людські сповіді, які вдалося записати під час спілкування з біженцями з України, дозволяють не тільки отримати документальні свідчення пережитих ними подій, а й водночас розглянути їх у розрізі кількох підходів, враховуючи реалії та обставини, в яких перебували очевидці.

Дослідження міграційних процесів, які посилилися в останні десятиліття у сучасній Європі, залишаються в центрі уваги представників багатьох наук – соціологів, істориків, етнологів, фольклористів та літературознавців. Адже тематика втраченої „малої батьківщини” та рідного дому увійшла і в художню літературу та народну творчість.

Для більшості біженців з України, особливо з таких міст, як Маріуполь, Харків, Ірпінь та Буча, це болючі питання, адже чимало з них утратили рідні домівки та звичне середовище назавжди. Так, одна з респондентів із Харкова не могла усвідомити, чому корпус економічного факультету, де вона викладала, було зруйновано після влучення ракети. У зв'язку з цим постає важливість визначення рівня національної самосвідомості. Адже чимало вихідців з Харкова чи Маріуполя російськомовні, для багатьох це була ще особистісна травма, нерозуміння: „Як росіяни можуть вбивати російськомовних”. Для більшості це стало переломним моментом в усвідомленні свого остаточного вибору, у визнанні, що вони є громадянами України, тобто українцями. Дехто почав переходити на українську мову, як наш респондент із Харкова Олег. Він став активним учасником антиросійських акцій, з гордістю розгортав український прапор. Характерно, що саме під час

протестних акцій проти російської агресії в Україні, що відбувалися в Польщі та Угорщині, представники Сходу та Півдня України займали активну позицію. Так, під час проведення Всесвітнього дня вишиванки в Будапешті, що проходив у вигляді живого ланцюга через міст Ліберті через Дунай, в акції брало участь чимало представників Одеси, Запоріжжя, Кривого Рогу та Харкова³.

Кожна розповідь, записана від біженців, є не тільки свідченням війни, але водночас доказом людської стійкості та віри в життя й майбутню перемогу. Поєднання трагічних мотивів із оптимістичними підтверджує традиційні фольклорні формули, поширені в народних казках, суть яких полягає в тому, що добро перемагає зло. Адже казки завжди завершуються позитивно. Герой-богатыр завжди перемагає. Тож сповіді очевидців можна розглядати і як фольклорні наративи, що побутують у багатьох варіантах. Навіть страшний обстріл вокзалу в Ірпені, коли місцеві жителі перебували на пероні, має щасливий кінець – порятунок. Героїня подій урятувалася, бо людей із перону встигли вивезти, але, як вона підкреслила, головне, що вона змогла вивезти і трьох своїх котів. Героїня опинилася далеко від рідного дому, не знає, чи вцілів її будинок, але найважливіше, що вона не тільки врятувалася сама, а й урятувала своїх котиків, не покинула їх напризволяще. Не випадково образ kota знайшов широке висвітлення у світовому фольклорі: для українців це також символ охоронця та захисника. Незважаючи на трагедію пережитого, опитані нами люди ніби випромінювали спокій, радість, адже залишилися живими та знайшли прихисток і допомогу в Польщі.

„Біженці – це люди, яких торкнулася лиха доля”⁴, зазначає польська дослідниця, етнолог Катажина Косьць-Рижко у своєму

³ L. Vakhnina, M. Oliinyk, *Vsesvitnii den vyshyvanky u Budapeshti*, https://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2299&Itemid=470, [13. 03. 2023].

⁴ K. Kość-Ryżko, *Uchodźczynie – kobiety, matki, banitki. Rola kultury pochodzenia w samopostrzeganiu i akulturacji migrantek przymusowych*, „Elipsa”, Warszawa 2021, s. 27.

фундаментальному новому дослідженні, присвяченому актуальній у Польщі ситуації з чеченськими жінками-біженками. Польська науковиця піднімає питання, що стосуються адаптації біженців у нових умовах проживання. Більша частина їх залишилася без чоловіків із дітьми, втративши, можливо, назавжди зв'язок із рідними. Уживаючи такі терміни, як „перманентна ідентичність”, „колективна культурна ідентичність” щодо польського середовища, дослідниця простежує психологічні та побутові фактори впливу на культурну адаптацію біженок та їхніх дітей у новому середовищі, яке відрізняється за своїми звичаями та релігійними засадами. Для чеченських жінок біженство розтягнулося на десятиліття. Для українських жінок це почалося 24 лютого 2022 р. після повномасштабного вторгнення Росії на територію України.

В основному українські жінки стали нашими співрозмовницями у Кракові, Варшаві, Гданську, Торуні. Дехто з них не завжди був відкритий для сповіді, але переважна більшість знаходила в цих розмовах певний психологічний вихід, адже їхні оповіді-сповіді приносили їм також певне полегшення. Пережиті події вражали своїм трагізмом, особливо коли йшлося про біженців з Ірпеня, Бучі, Ворзеля, Гостомеля, Харкова, Херсона та Запоріжжя. Більша частина була зосереджена на залізничних вокзалах, поїздах, у магазинах, у банках та музеях, де чимало з них уже влаштувалися на роботу, адже українські біженці відрізнялися своїм інтелектуальним рівнем і творчим потенціалом. Це підтверджують і статистичні дані щодо відкриття в Польщі представниками середнього класу власного бізнесу тощо. Окрему категорію складають також лікарі, учителі, які змушені були тікати від війни. З однією з респонденток нам пощастило записати інтерв'ю в Бібліотеці Народовій, де вона намагалася влаштуватися на роботу. Її родині вдалося евакуюватися з Ірпеня. Але у своїй сповіді вона вже більше говорила про перебування у Польщі, про допомогу, яку отримала в цій країні, та перспективи майбутньої роботи. Вона переживала за свого сина, якому було складніше адаптуватися серед ровесників у польській школі.

Слід відзначити, що сьогодні на українських біженців, яких за даними ООН майже 5 мільйонів, звертають увагу як українські вчені, так і дослідники багатьох наукових центрів та університетів Польщі та інших країн. Наукові дослідження з цієї тематики підтримуються Національною академією наук США, Польською академією наук (ПАН). Так, створено дослідницьку групу в рамках міжнародного проекту „Свідчення війни” при Інституті філософії та соціології ПАН, яка формує спеціальний архів записів очевидців війни. Ця тематика є також у центрі уваги спільного польсько-українського наукового проекту між Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України та Інститутом археології та етнології ПАН. 15 червня 2022 р. в ІАЕ ПАН відбулася міжнародна наукова конференція „Свідчення війни”, на якій виступили з доповідями українські науковці⁵.

Загалом найбільше запам’яталися усні сповіді від жителів Харкова, Сум та Маріуполя. Дехто з біженців залишився відрізаним від своїх родин та контактів. У такій ситуації опинився мешканець Маріуполя, який приїхав до Польщі ще до війни, перебуваючи у службових справах, а його родина залишилася в Маріуполі. Цей чоловік був у шоці, бо не знав, що з його рідними. Можна виділити групу людей, яким вдалося виїхати з окупованих рашистами теренів, зокрема Херсонщини, Луганщини і навіть Криму. В їхніх сповідях можна було знайти інформацію про пережите, страх та деталі виїзду.

Під обстріл потрапили і будинки викладачів, і гуртожитки. Наші колеги професори М. Станчев та С. Страшнюк з Харкова змушені були виїхати до Болгарії.

На жаль, у результаті дослідження виникають дуже сумні роздуми та питання. Чи повернуться ці люди в Україну? Скільки родин залишилися розділеними війною? Хто буде відбудовувати

⁵ L. Vakhnina, *Naukovyi seminar „Svidchennia viiny” u Varshavi*, https://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2308&Itemid=470, [13. 03. 2023].

понівечені міста, дороги, засівати поля, збирати врожай, лікувати та навчати? Що станеться з нашим генофондом? Дехто вже повертається, бо не зміг адаптуватися до нової реальності, дехто перечікує, але чимало людей молодшого та середнього покоління вже працюють у Польщі та інших країнах Європи.

Українська мова зараз звучить у багатьох польських містах, скрізь українські прапори та символіка. Акції на підтримку України проходять по всій Польщі. Одна з найбільших акцій відбулася під час візиту президента США Джозефа Байдена до Варшави, де він також зустрівся з українцями у Королівському замку. „Слава Україні!” стало найбільш популярним вітанням у наших сусідів. Українська ж пісня „Червона калина” лунає сьогодні по всій Європі, як символ непереможної України та її героїчного народу.

References

- Britsyna O., *Ukrainska usna tradytsiina proza: pytannia tekstolohii ta vykonannia*, Instytut mystetsvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy, Kyiv 2006.
- Vakhnina L., *Naukovyi seminar „Svidchennia viiny” u Varshavi*, https://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2308&Itemid=470, [13. 03. 2023].
- Vakhnina L., Oliiynk M., *Vsesvitnii den vyshyvanky u Budapeshti*, https://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2299&Itemid=470, [13. 03. 2023].
- Kość-Ryżko K., *Uchodźczynie – kobiety, matki, banitki. Rola kultury pochodzenia w samopostrzeganiu i akulturacji migrantek przymusowych*, „Elipsa”, Warszawa 2021.
- Sobol V., *Ab imo pectore. Do 350-richchia zasnovnyka ukrainskoi emihracii v Yevropi Pylypa Orlyka (1672–1742) ta 320-richchia pochresnyka Mazepy, feldmarsshala Francii Hryhora Orlyka (1702–1759)* [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. Walentyna Sobol, t. 9, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022, s. 91–106.